

A MOHLY JSME BÝTI MNOHÉ ŠŤASTNY! CELIBÁT UČITELEK V ČESKÝCH ZEMÍCH V LETECH 1870–1919

LUKÁŠ ŠLEHOFER

Úvod

„Přec jsem poznala případy, které, kdyby se i ojediněle vyskytovaly (a nejsou ojedinělé!) zasloužily by, abychom svým mladším družkám uvolnily cestu k volnému o rozhodnutí o životě. Těch mladších přec se to týká, ale my starší musíme brániti, aby nebyly nuceny jednou říci v důvěrném rozhovoru: Vaše vina, že propásly jste vhodný okamžik! ... Kolegyně moje, vzorná učitelka, klidná povaha, se slzou v oku mi řekla: A mohly jsme býti mnohé šťastny! A jiná, dáma ryzího charakteru, domlouvala mi velmi často: Vdějte se, každé inteligentní ženy škoda, která nezaloží rodinu! Snad ucítíte jinak, ale mně zdá se, že, vidíte-li kolem sebe, snažení o zrušení celibátu není zbytečné, nevhodné.“¹

Jak už napovídá úvodní odstavec, tématem tohoto článku bude vznik, geneze a zrušení celibátu učitelek v českých zemích v druhé polovině 19. století s časovým přesahem do počátku 20. století. Reflexe vývoje instituce celibátu učitelek však není možná bez jeho zařazení do kontextu dobové mentality a vývoje „učitelského řemesla“ v obecném slova smyslu. V předkládané práci se tedy bude potřebné zmínit v nejnnutnějším rozsahu i o těchto otázkách, protože by jinak mnohá tvrzení nebyla pochopitelná. Už při vzniku ženského učitelství v 60. letech 19. století totiž stály nad jeho kolébkou sudičky, které jakoby věštily vznik celibátu.² Tyto „věštby“ by měla práce pochopitelně také prozkoumat. Časově bude práce omezena lety 1870, kdy došlo k zavedení celibátu učitelek v Čechách, a 1919, kdy došlo k jeho zrušení. Je možné, že v některých pasážích se článek z tohoto časového rámce vychýlí, ale to jen z toho důvodu, aby vysvětlil některý z kontextů. Teritoriálně se práce omezuje na území Zemí Koruny české, přičemž větší důraz bude kladen na Čechy. Vedlejší korunní země - Morava a Slezsko - budou zmiňovány spíše okrajově, už z toho důvodu, že tam byl celibát učitelek zaveden až v letech 1905 a 1901.

Ač se to tak nemusí zdát, tematika celibátu učitelek není mrtvá a to ani ne tak proto, že by hrozilo jeho opětné zavedení, ale spíše proto, že otevírá otázky, které jsou v dnešní

---

1 Neznámá pisatelka: Proti celibátu učitelek. Časopis učitelek X (IX), 1903, č. 3, s. 55.

2 Autor si je vědom, že ženy učitelky působily na školách už zhruba od 40. let 19. století. Bere to však jako okrajovou záležitost. Za počátek masovějšího prosazení žen v této profesi a za počátek postupné feminizace školství vůbec, lze podle něj považovat až dobu po přijetí reformních školských zákonů v 60. letech.

době neustále aktuální. Postavení ženy v soukromé sféře či skloubení výkonu profese s mateřstvím jsou ve společnosti stále intenzivně diskutovány, aniž by se nad nimi podařilo nalézt celospolečenský konsenzus. Snad tedy pro nás může být zajímavé a v mnohém dokonce inspirativní, jak podobné otázky probírali naši předci před více než sto lety v souvislosti s jednou z prvních profesí, do níž ve větší míře pronikly ženy.

Hlavní badatelské otázky, na něž se práce bude snažit odpovědět, jsou tři. První z nich se ptá po tom, kdy, za jakých podmínek a proč byl celibát učitelé zaveden. Dále by práce měla prozkoumat, jak vypadala recepce celibátu ze strany učitelek, tzn., zmapovat jaké postoje k němu zaujímaly a proč. Poslední otázka se pak pochopitelně ptá po tom, kdy a jak byl celibát zrušen a jak bylo toto zrušení zdůvodněno a reflektováno.

Okruhům badatelských otázek v zásadě odpovídá i struktura článku. Úvodní kapitola bude poněkud obecnější, jejím cílem bude popsat v obecné rovině institut celibátu a důvody k jeho zavedení. V druhé kapitole bude pojednáno o vzniku ženského učitelského povolání. Rozebrány budou okolnosti jeho vzniku a celkový dobový kontext. Jelikož zavedení celibátu na vznik tohoto povolání, alespoň v Čechách, bezprostředně navazovalo, je užitečné si připomenout, za jakých podmínek se to dělo. Třetí kapitola představí právní úpravu zavedení celibátu v jednotlivých korunních zemích. Bezprostředně na ni bude navazovat část pojednávající o argumentech pro zavedení celibátu. Další kapitola pak představí, jak na argumentaci reagovaly učitelky a to jak v souhlasném tak nesouhlasném duchu. Nepřímo tak bude představen život učitelek pod pomyslným Damoklovým mečem nutnosti dodržovat celibát. Poslední kapitola pak pojedná o zrušení tohoto institutu v roce 1919, přičemž podrobně rozebere okolnosti a důvody jeho zrušení.

Při psaní článku byly jeho závěry formulovány na základě studia archivních pramenů i sekundární literatury. Zpočátku se zdálo, že by zajímavým zdrojem mohly být písemnosti jednotlivých učitelských spolků.³ Ty však mnoho informací nepřinesly a tak bylo nutné informace čerpat především z dobového tisku. Nejvíce využity byly učitelské časopisy, především *Časopis učitelek*, a pak periodika cílená na ženy.⁴

3 Konkrétně se jednalo o písemnosti uložené v Archivu hlavního města Prahy ve fondu Magistrát hlavního města Prahy II – Spolkový katastr. Při přípravě této práce byly probádány signatury IX/53 Spolek škol mateřských, IX/80 Jednota československých učitelek, IX/197 Organizace učitelek ženských ručních prací, IX/247 Jednota katolických učitelek, IX/254 Spolek učitelek moderních jazyků, IX/274 Ústřední spolek učitelek ručních prací, IX/291 Zemská ústřední jednota učitelek. Pro prvotní orientaci ve fondu byla použita kniha Kol. autorů: *Pražské spolky*. Praha 1998. Pro pořádek ještě dodejme, že byla provedena orientační rešerše v inventářích fondů Ministerstvo školství 1918–1949 a České místopředsedství – prezidium 1850–1920 uložených v Národním archivu. Především pro oblast Moravy by bylo mimořádně zajímavé projít archiválie k Jednotě učitelek moravských uložené v Moravském zemském archivu v Brně pod signaturou G 166 a to už s ohledem na to, že se pro české země písemnosti nejstaršího českého Spolku učitelek v Archivu hlavního města Prahy nedochovaly (AHMP, f. Magistrát hlavního města Prahy 2 – Spolkový katastr, sign. IX/34, Spolek učitelek). Tento krok však byl nakonec ponechán na další bádání o tématu práce.

4 Z učitelských časopisů se jedná o následující: *Časopis učitelek*, *Posel z Budče a Učitelské noviny*. Z ženských periodik pak o *Ženský obzor*, *Ženskou revue* a *Ženský svět*. Všechny tyto časopisy jsou

Specifickou kapitolou jsou pak dobové právní normy. V tomto případě byla situace relativně jednoduchá, protože je možné je studovat díky projektu Rakouské národní knihovny (Österreichische Nationalbibliothek) on-line na internetu.⁵ Podobným případem jsou i archiválie, jejichž původcem je Národní shromáždění Československé republiky, které jsou taktéž dostupné na internetu.⁶ Ty byly důležitým zdrojem informací hlavně pro zpracování kapitoly a zrušení celibátní povinnosti. Hojně byla využita též sekundární literatura, jejíž přehled je uveden v závěrečném přehledu a taktéž jsou odkazy na ni uvedeny v poznámkovém aparátu.

Tematika celibátu učitelek nebyla dosud v literatuře podrobněji prozkoumána. K tomuto tématu se nepodařilo dohledat žádnou podrobnější dílčí studii, i když bývá pochopitelně zmíněno v různém rozsahu a s různou mírou pravdivosti uváděných informací takřka v každé práci o učitelkách v 19. století. Problematika celibátu učitelek v sobě kombinuje nutnost porozumět jednak dějinám školství a vzdělanosti v 19. století. Tento obor je v poslední době spíše v útlumu.⁷ Je zajímavé, že více než na katedrách pedagogiky se pěstuje jako hraniční disciplína na katedrách historie, hlavně v seminářích sociální či kulturní historie nebo v rámci dějin každodennosti.⁸ Tuto znalost je pak nutné kombinovat alespoň se základním přehledem v oblasti tzv. gender history, která se v posledních 20 letech rychle vyrovnává s handicapem v badatelské i publikační oblasti. Dnes již existuje celá řada kvalitních přehledových prací i dílčích studií.⁹ Zajímavé je, že se objevují práce, které oba směry historického bádání propojují do zdařilých výstupů, ať už se jedná o vědecké monografie či kvalifikační práce.¹⁰

V rámci úvodu je důležité ještě zmínit, že s ohledem na správné porozumění tvrzením předkládaným v této práci bude pojem 19. století používán ve významu „dlouhé 19. století“. Dále by bylo dobré ještě zmínit, že mluví-li se v práci o dobové atmosféře, úzu, společenském diskursu apod. má autor v zásadě na mysli dobovou mentalitu a jen se snaží zabránit nadužívání tohoto pojmu v práci. Mentalita pak bude chápá-

---

uloženy buďto v Národní knihovně nebo Národní pedagogické knihovně nebo je možné je studovat v badatelně Archivu hlavního města Prahy. Při rešerši tématu učitelského celibátu v ženských časopisech bylo vycházeno z rešerše publikované Janou Malínskou – viz Malínská, Jana: „My byly, jsme a budeme!“. Praha 2013, s. 170–171.

5 Jednotlivé zemské zákoníky jsou dostupné na webu. [dostupné on-line] <http://alex.onb.ac.at/> [30. 12. 2013]

6 Stenoprotokoly z jednání NS i jednotlivé parlamentní tisky jsou dostupné na webu. [dostupné on-line] <http://www.psp.cz/> [31. 12. 2013].

7 Více Váňová, Růžena: Od retrospektivy k perspektivě dějin pedagogiky v Čechách. *Pedagogika* 55, 2005, s. 201–203.

8 Např. Lenderová, Milena – Vidláková, Pavla: „... Skvrny něžného pohlaví“, aneb Soukromý život prvních učitelek v Čechách. *Studie k sociálním dějinám* 3 (10), 1999, s. 133–143.

9 Např. Kol. autorů: *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha 2009; Nejnověji např. Malínská, Jana: „My byly, jsme a budeme!“. Praha 2013.

10 Nejnověji např. Stránková, Jana: *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti*. Pardubice 2013; Z kvalifikačních prací např. Brychtová, Monika: *Život pelhřimovských učitelek za první republiky, diplomová práce*, Univerzita Pardubice. Pardubice 2013, s. 74 [dostupné on-line] http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/49384/3/BrychtovaM_Zivotpelhřimovskych_ML_2013.pdf [30. 12. 2013].

na především jako ucelený soubor myšlenek a názorů, které ovlivňovaly jednání lidí v určité době, a byly lidem více méně společné. Mentality se pochopitelně vyvíjí, jejich posuny jsou však pomalé, neboť na rozdíl od např. každodenních politických změn, dochází k jejich proměnám, jak trefně analyzoval historik francouzské školy Annales Ferdinand Braudel, v dlouhých věcích. Jinými slovy se tedy mění velmi pomalu.¹¹

Institut celibátu

Pojem celibát může být užíván v různých významových odstínech a zdá se proto užitečné tyto významové odstíny poodhalit.

Instituci celibátu si obvykle spojujeme s katolickou církví.¹² Jak ukazují současná kulturně antropologická bádání, vine se užití instituce celibátu celými lidskými dějinami napříč různými kulturami a náboženstvími a to v rozličných podobách a formách.¹³ Celibát byl a je uplatňován pro muže i ženy, kněží i laiky, staré i mladé. Velmi často se pojil s výkonem určitého specifického zaměstnání, krom již zmiňovaných katolických kněží, si běžný čtenář jistě vzpomene třeba na italské operní kastráty či na panenské kněžky Vestálky, které pečovaly o jeden z nejvýznamnějších římských kultů bohyně Vesty, ochránkyně rodinného krbu, resp. celé římské obce.

Pro potřeby dalšího užití pojmu celibát v této práci je dobré si v základních obrysech ujasnit jeho význam. V obecném diskursu současné doby se totiž můžeme setkat s dvěma základními významy. Jeden pojímá celibát jako závazek žít bez manželství. Druhý význam pak celibát spojuje s naprostým odmítáním sexuálních styků. Podíváme-li se na etymologii slova celibát, zjistíme, že je odvozeno z latinského slova caelebs, což je do češtiny překládáno jako neženatý/nevdaná nebo svobodný/svobodná. K tomuto významu se bude přiklánět v předkládané práci i autor. Pojem celibát bude vnímat jako závazek žít bez manželství. Jak bude ještě ukázáno, odpovídaly tomuto významu i dobové právní normy, které sice výslovně nemluvily o celibátu, ale vždy jej spojovaly se vstupem do manželství. Je však třeba mít neustále na paměti, že společenská mentalita druhé poloviny 19. století dvě významové roviny slova celibát, jak je vidíme dnes, nevnímala. Dobová morálka soulož dvou svobodných osob vnímala jako hříšné jednání.¹⁴ Naprosto striktně vnímala dobová morálka toto přikázání pro ženy, v případě mužů byla situace poněkud jiná. Můžeme mluvit dokonce o jisté dvojí morálce, kdy u mužů byly předmanželské styky s ženami tolerovány, v určitém smyslu byly vnímány jako přirozené či dokonce žádoucí, zatímco u ženy nic podobného nebylo možné. Tato situace se začala měnit až v první třetině 20. století.¹⁵

11 Více např. Kol. autorů: Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. II. Díl život všední i sváteční. Pardubice 2005, s. 5 ad. [dostupné on-line] <http://uhv.upce.cz/upload/skriptum.pdf> [30. 12. 2013].

12 Více Denzler, Georg: Dějiny celibátu. Brno 2001.

13 Více Abbotová, Elizabeth: Historie celibátu. Praha 2005.

14 Více Lenderová, Milena: Zpovědní zrcadlo jako pramen k sexualitě druhé poloviny 19. století. In: Sex a tabu v české kultuře 19. století, red. Václav Petrbock. Praha 1999, s. 94–103.

15 Více např. Kol. autorů: Žena v českých zemích od středověku do 20. století. Praha 2009, s. 229–235.

Krátce se ještě zastavme u důvodů, které k zavedení celibátu vedly.¹⁶ K dodržování a též vymáhání celibátu mohla vést celá řada důvodů. Na prvním místě a minulosti patrně nejčastějším důvodem byl požadavek náboženských kultů na jakousi rituální čistotu. Tento požadavek se pak promítal odvozeně též do oblasti společenské morálky. Společnost si na tento instrument zvykla a začala jej vyžadovat u určitých skupin lidí, které mohly být v různých kulturách odlišné. Neopominutelným důvodem k celibátu byly též pohnutky ekonomické. Dědicí potomstvo ohrožovalo finanční a majetkovou stabilitu různých institucí. Jakousi modifikací pak je nutnost péče o potomky, která odvádí ženy od pracovních povinností. Dalšími důvody k celibátu mohou být důvody vnější, čímž máme na mysli např. ovdovění apod. Poslední skupinou důvodů je vlastní rozhodnutí jedince či skupiny jedinců. Příkladem může být taktika britských žen v 2. polovině 19. stol., které se odmítaly vdát, přičemž důvodem zřejmě bylo, že by přišly o svoji osobní nezávislost, která by vstupem do manželství nastala.¹⁷

Důvody k zavedení celibátu učitelek v českých zemích budeme ještě podrobněji zkoumat. Dopředu je však možné říct, že se jednalo zřejmě především o kombinaci důvodů společensko-morálních a ekonomických. Jistou roli hrálo, hlavně v případě učitelek katolických, i vlastní rozhodnutí, které však dozajista nebylo argumentem při zavádění právních norem, které celibát učitelek konstituovaly.

Ženy v učitelském povolání

Na první pohled by se mohlo zdát, že zařazení kapitoly o ženách v učitelském povolání, resp. počátku masovějšího působení učitelek na veřejných školách, je jen pomyslnou „vatom“ k natažení rozsahu předkládané práce. Celá kapitola je však z pohledu autora důležitá, neboť odhaluje, za jakých podmínek se „ženské učitelské řemeslo“ formovalo a co tedy mělo ve vínku. Právě to se později odrazilo při samotném zavedení celibátu, o čemž bude ještě podrobněji pojednáno v následujících kapitolách.

To, že ženy mohly působit jako učitelky, nebylo samozřejmé. Po celé 19. století a velkou většinu 20. století můžeme sledovat postupný proces zrovnoprávnování muže a ženy. Celý proces je provázán s rozvojem myšlenky přirozených lidských práv, kdy se postupně prosazuje pohled, že tato práva se vztahují nejen na muže, ale též na ženy. Zároveň, při promýšlení aspektů ovlivňujících otevření učitelského povolání ženám, je třeba nezapomínat na proces konstituování moderního občanského státu. Ten s sebou přináší ideu profesionalizace, tzn., garance kvalifikace u vykonavatelů některých profesí. Je jasné, že garance profese vzdělavatelů byla pro

---

16 Tato problematika nebyla v dostupné literatuře nijak podrobněji zpracována, proto se bude jednat o jakési vlastní shrnutí autora, které si v žádném případě nedělá nárok na vyčerpávající výpovědní hodnotu. Jde spíše o to načrtnout základní přehled problematiky. Při koncipování této pasáže autor vycházel z informací v již citovaných knihách Denzler, Georg: Dějiny celibátu. Brno 2001; Abbotová, Elizabeth: Historie celibátu. Praha 2005 a dále též z Kol. autorů: Velký sociologický slovník, A–O. Praha 1996, s. 144–145.

17 Abbotová, Elizabeth: Historie celibátu. Praha 2005, s. 268–271.

moderní stát s ohledem na jeho disciplinační funkci mimořádně důležitá a proto se snažil stanovit alespoň určitá kritéria, která pak postupem času precizoval.¹⁸

Ženám zůstávaly v 19. století převážně uzavřené profese vyžadující právě zmiňovanou kvalifikaci. Je tedy nabíledni, že jim tím byla uzavřena i dobře honorovaná zaměstnání, která kromě finančních výhod přinášela svým vykonavatelům i příslušnou společenskou prestiž. Ač se tedy ženy zapojovaly do pracovního procesu, především v dělnických profesích, pohled státu a jeho právního řádu spatřoval v ženě slabé pohlaví, které de facto i de iure žije pod kuratelou mužů, a nemá na výkon kvalifikovaných povolání právo ani k němu důvod.¹⁹ Problém byl i v tom, že ženy neměly patřičné vzdělání a to nemohly získat i kdyby chtěly, protože jim nebylo umožňováno skládat maturitu na veřejných školách a natož třeba studovat na univerzitě.

Dobře prezentuje tyto v mužské (možná i v té ženské) části společnosti převažující názory Mikuláš Benda ve stati Duše dívčí výchovy, když píše: „*Jisto jest, že příroda jemnější ženu silnějším muži tak podřídila, že žena na ochranu muže odkázána jest. Tak tomu bylo a tak tomu budoucně stále bude - ač ženské pohlaví týchž práv s muži se dožaduje. Proto náleží také muži vedení veřejného života, ženě náleží tichá domácnost.*“²⁰ Sečteno podtrženo, živitelem rodiny byl muž, ženě byla určena domácnost.²¹ Nutno podotknout, že tento společenský úzus, založený na představě o ekonomické a společenské nesoběstačnosti ženy, byl v rozporu s reálnou situací. V roce 1880 bylo plných 40% žen žijících v Předlitavsku samoživitelkami, tzn., že se buď živilo nekvalifikovanou prací svých rukou jako dělnice, nádenice či služky nebo mělo jiné příjmy v podobě renty, podpory apod.²²

Faktorů, které vedly stát k tomu, že začal některé profese otevírat ženám, bylo několik. Tím nejdůležitějším byl zřejmě nárůst počtu neprovdaných žen v produktivním věku, které pocházely ze středostavovských rodin drobného úřednictva, učitelstva, středoškolských profesorů a dalších intelektuálů. Sociální statut jim nedovoloval vydělávat si na živobytí prací svých rukou jako dělnice, ale na druhé straně jim ekonomická situace rodiny neumožňovala uspět na sňatkovém trhu.²³ V 60. letech 19. století pak byla situace obecně ještě vyhrocena v důsledku neblahých událostí prusko-

18 Více např. Vošahlíková, Pavla: Kvalifikace, profesionalizace a tzv. ženská povolání v českých zemích. In: Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajištění historiografie. Pardubice 2006, s. 257–261; Koťa, Jaroslav – Váňová, Růžena: Nástin profesionalizace učitelů v českých zemích. Od tezeziánských reformů do r. 1939. Pedagogika 44, 1994, č. 4., s. 321–332; této problematiky se dotýká též Koťa, Jaroslav: Učitelé v českých zemích na cestě k profesionalizaci. In: Profesionalizace akademických povolání v českých zemích 19. a první polovině 20. století, red. Petr Svobodný – Jan Havránek. Praha 1996, s. 82–112.

19 Ženy pochopitelně v dané době pracovaly a to především v domácnosti či domácím hospodářství. Práce v domácnosti však nebyla vnímána jako práce ve smyslu zaměstnání a nebyla placenou činností.

20 Benda, Mikuláš: Duše dívčí výchovy. In: Posel z Budče XXX, 1898, č. 1, s. 7.

21 Čímž je myšlena především střední třída, v případě dělnictva to tak vždy neplatilo.

22 Horská, Pavla: Naše prababičky feministky. Praha 1999, s. 75.

23 Více k vztahům v 19. stol. Šimůnková, Alena: Statut, odpovědnost a láska. Vztahy mezi mužem ženou v české měšťanské společnosti 19. století. Český časopis historický 95, 1997 č. 1, s. 55–107.

rakouské války, kdy válečné ztráty znamenaly nárůst vdov a osiřelých dcer bez naděje na věno.²⁴ Ještě o 20 let později výstižně popsala dilema směřování mladých žen Marie Červinková - Riegrová: „*Jest to věru úkol těžký, jež rozřešiti má vychovatel dívky: musí pamatovati, že jest nutno, aby dívka dovedla založiti blaho rodiny, a nesmí zapomínati, že jest potřebí, aby dovedla býti užitečným členem lidské společnosti i tenkrát, když blaha rodinného jí buď nebude přáno, aneb jí bude zničeno; musí vychovati dívku tak, aby dovedla se přizpůsobiti jinému, ale aby dovedla také obstáti sama.*“²⁵

Oblast výchovy a vzdělávání byly vzhledem k mateřské úloze přirozenou doménou ženského působení. Bylo proto logické, že právě tato oblast bude jednou z těch, kde stát umožní ženám pracovat v kvalifikovaném povolání. Ostatně chůvy či soukromé vychovatelky působily v bohatých rodinách od nepaměti. Již jednu citovaná Marie Červinková - Riegrová zdůvodňovala vstup žen do učitelského povolání takto: „*Chci doufati, že od nikoho neuslyším pošetilou námitku, že ženě ovšem přísluší vychování dítek v rodině, ale nikoliv vyučování ve škole. Právě proto, že jest nutno, aby se ve škole nejen vyučovalo, nýbrž i vychovávalo, právě proto jest potřebí, aby tam také ženy účinkovaly, a hlavní právo a nárok, kteréž může žena činiti k povolání učitelskému, zakládají se právě v této vychovatelské působnosti její; v ní se zakládá její přednost a síla v oboru tom.*“²⁶

Vstup většího počtu osob nežného povolání do učitelského povolání pak umožnily především liberální školské zákony přijaté na sklonku šedesátých let 19. století. Nejvýznamnějším z nich byl zákon č. 62 z roku 1869, zvaný po ministru školství Hasnerův či též velký říšský školský zákon. Tento zákon upravoval podobu základního vzdělávání a též kvalifikační požadavky vzdělavatelů, což je pro téma předkládané práce obzvláště důležité.

Učitelům a učitelkám určil velký říšský školský zákon povinnost získat čtyřleté vzdělání na učitelských ústavech zakončené zkouškou dospělosti. Obzvláště pro ženy to otevíralo do té doby nevídané možnosti dosáhnout vyšší kvalifikace bez nutnosti platit školné, ovšem nejednalo-li se o ústav soukromý. Učitelské ústavy byly rozděleny podle pohlaví, na což zákon výslovně upozorňoval. Podle pohlaví se pak mírně lišily vyučovací osnovy obou škol. Na druhou stranu mohli jejich absolventi a absolventky učit jak na školách nekoedukovaných, tak obvykle též na koedukovaných, což byla s ohledem na stav školství obzvláště na venkově ve výsledku nutnost. Ženy však směly vyučovat na koedukovaných školách pouze v nižších ročnících.²⁷ Ke studiu byli přijímání uchazeči a uchazečky minimálně patnáctiletí mravně a tělesně způsobilí. Nutností bylo složení přijímací zkoušky, kterou neprošli všichni, protože o studium byl velký zájem. Zajímavé je, že zmíněný Hasnerův zákon v odstavci 42 počítal s možností dalšího vysokoškolského vzdělávání učitelů, což ale nebylo nikdy naplněno. Ženy

24 Kol. autorů: Žena v českých zemích od středověku do 20. století. Praha 2009, s. 422.

25 Červinková-Riegrová, Marie: O povolání ženy k učitelství. In: Časopis učitelek 2, 1886, č. 1, s. 3.

26 Tamtéž, s. 6.

27 To sebou neslo řadu problémů, např. nižší platové ohodnocení či nemožnost dosáhnout na řídicí místa. Více Malínská, J.: „My byly, jsme a budeme!“, s. 33.

si tak na možnost vysokoškolského vzdělávání musely v Předlitavsku počkat až na přelom 19. a 20. století a učitelská profese ještě déle.²⁸ Pro pořádek dodejme, že první ženský učitelský ústav vznikl v roce 1870 v Praze a to sice zestátněním soukromého dívčího učitelského ústavu při škole u Svaté Anny zřízeného sestrami de Notre Dame.²⁹ Zřejmě s ohledem na zájem studentek následoval vznik dalších ústavů, převážně soukromých, zřizovaných obvykle náboženskými kongregacemi. Zakládání ženských učitelských ústavů podpořila též některá města.³⁰

Po absolvování učitelského ústavu byly učitelky ustavovány na místa podučitelek. K definitivnímu ustavení bylo potřeba vykonat zkoušku učitelské způsobilosti, kterou mohla uchazečka vykonat teprve po dvouleté praxi. Absolventky nejčastěji usilovaly o získání místa v Praze, která svou (velko)městskou anonymitou, bohatým kulturním životem a též vyšším služným nabízela učitelkám nejlepší podmínky k působení. Míst však pochopitelně nebyl dostatek, takže mnoho učitelek se muselo spokojit s místem na menším městě či dokonce vesnici, kde musely čelit nejen zhoršeným životním podmínkám, ale i odmítání místními lidmi a tím určité samotě.³¹ Pěkně to vyjádřila jedna z přispěvatelk do Časopisu učitelek, když zkušenosti venkovských učitelek trefně shrnula větou: „*První léta od rodiny v samotě a v důležitém úřadě prožitá jsou zajisté nejbohatší školou zkušeností, někdy školou tvrdou.*“³²

Od učitelky v jejím novém působišti se pochopitelně očekávalo, že dobře zvládne svoji úlohu. Znamenalo to celou řadu věcí. Jednak si měla už během studia dobře osvojit látku, kterou bude děti vyučovat. Často se však ukázalo, že reálná praxe je jiná než ta, s níž se učitelky během studia seznámily. Bylo tedy nutné, aby se neustále vzdělávaly, především z vhodných knih. Problémem často nebyl ani tak obsah učiva jako hledání vhodných metod, jak látku předávat dětem tak, aby to odpovídalo jejich vývojové úrovni. Látka měla být dětem představena tak, „*aby učení bylo přístupno i nejslabším.*“ Učitelky tedy měly klást důraz na názornost a uvádět co nejčastěji příklady ze života, které by dětem ukázaly smysluplnost látky. Krom vzdělávání měly učitelky děti též vychovávat. „*Škole je tak vytčen úkol mnohem důležitější a nesnadnější nežli naučiti děti mnohemu potřebnému ...*“ Aby učitelky oba tyto důležité úkoly zvládly, neměly třístit svoje síly, ale soustředit se plně především na své školní povinnosti. Mohly se věnovat společenským, spolkovým či rodinným povinnostem, ale ne na úkor školy. Měly se též udržovat, dnes

28 Více k problematice učitelského vzdělávání např. Kádner, Otakar: Vývoj a dnešní soustava školství. Díl první. Praha 1928, kap. 23 Učitelské ústavy; Kopác, Jaroslav: Dějiny české školy a pedagogiky. V letech 1867–1914. Brno 1968, s. 20–22; Váňová, Růžena – Rýdl, Karel – Valenta, Josef: Výchova a vzdělávání v českých dějinách IV. Díl, 1. svazek. Praha 1992, s. 11 – 14.

29 Lenderová, M. – Vidláková, P.: „... Skvrny něžného pohlaví“, s. 133–134

30 V roce 1903 existovalo v Čechách 9 ženských učitelských ústavů – 2 veřejné v Praze (český a německý) a 7 soukromých (4 české – v Praze, Kutné Hoře, Chrudimi a Plzni; 3 německé – v Českých Budějovicích, Chebu a Litoměřicích) - viz Neznámá přispěvatelka: Jsou vyhlídky absolventek učitelských ústavů žalostné?, In: Časopis učitelek 10, 1903, č. 12–13, s. 218.

31 Více Lenderová, M. – Vidláková, P.: „... Skvrny něžného pohlaví“, s. 133–143.

32 Neznámá přispěvatelka: Jsou vyhlídky absolventek učitelských ústavů žalostné?, s. 219.

bychom řekli, v dobré psychické a fyzické kondici a udržovat si optimistický pohled na život a svět. Při své práci se měly plně soustředit na děti a dopřát jim plného a láskyplného přijetí, protože „bez lásky ani při největší pílí mnoho ve škole nezmůžeme.“ V dětech mají učitelky hledat to nejlepší, jelikož: „ani přednosti tělesné, ni duševné, ani stav nebudou mítí vliv na naše jednání oproti dítkám. I z nesouměrné tváře vyčteme pablesk nesmrtelné duše; pod chatrnými šatečky budeme hledati ušlechtilé a zdravé jádro.“ Učitelky mají přistupovat ke své práci kriticky a s patřičnou sebereflexí. Ve výsledku tedy měly být učitelky připraveny, vědomy si své odpovědné role a úkolu, „ke konání dobra.“³³

Přes řadu problémů, s nimiž se učitelky musely vypořádat, můžeme v důsledku přijetí školských reforem na konci 60. let 19. století sledovat postupný nárůst počtu žen v intelektuálních profesích, v oblasti učitelství pak obzvláště. Přestože v roce 1880 pouze 178 žen z 10000 samostatně výdělečně činných vykonávalo nějakou intelektuální či více kvalifikovanou práci, přičemž učitelek či vychovatelek bylo z tohoto počtu 33, již o 30 let později tvořily ženy v oblasti vyučování plnou třetinu pracovních sil. Přestože ženy zastávaly méně kvalifikovaná učitelská místa a především na školách středních bylo jejich zastoupení velmi nízké, je znatelný jejich nástup do tohoto povolání.³⁴

Zavedení celibátu učitelek jazykem paragrafů

Ohledně zavedení celibátu učitelek panuje v dostupné literatuře mnoho nejasností. Někteří autoři s odkazem na důvodovou zprávu kulturního výboru Revolučního národního shromáždění z roku 1919, kterou doprovodil návrh zákona, jímž se celibát učitelek rušil, uvádějí, že celibát byl zaveden v Čechách až v roce 1903.³⁵ Lze se setkat též s údajem, že celibát byl zaveden v roce 1875.³⁶ Podle zjištění autora této práce byl celibát zaveden v Čechách již v roce 1870 a to sice zákonem č. 14 ze dne 21. ledna 1870 přijatého zemským sněmem království českého, kterým se upravují právní svazky učitelstva veřejných škol národních v království Českém. Tento zákon v paragrafu 58 uvádí: „za dobrovolné vzdání se služby považuje se také, když se vyšší učitelka aneb učitelka provdá ...“³⁷ Zákony z roku 1875 a 1903 byly totiž jen novelizacemi zákona z roku 1870, kterými se de facto upravovaly platové poměry učitelů.

33 Neznámá přispěvatelka: Jak státi se dobrou učitelkou, In: Časopis učitelek 4, 1888, č. 1, s. 1–3.

34 Horská, P.: Naše prababičky feministky, s. 75–77.

35 Např. Brychtová, M.: Život pelhřimovských učitelek za první republiky, s. 74; důvodová zpráva je dostupná v elektronickém archivu PS ČR, viz Zasedání Národního shromáždění československého r. 1919. Tisk 1439. Zpráva kulturního výboru o návrhu členů Národního Shromáždění Aloise Konečného, Fr. Housera, Josefa Smrtky, Fr. Zeminové a společníků [dostupné on-line] http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1439_00.htm [30. 12. 2013].

36 Např. Vitvarová, Klára: Obraz učitele v český psaných pedagogických časopisech vycházejících v 19. století v Čechách, diplomová práce, Univerzita Pardubice. Pardubice 2011, s. 35 [dostupné on-line] http://dspace.upce.cz/bitstream/10195/39733/1/VitvarovaK_ObrazUcitele_ML_2011.pdf [30. 12. 2013].

37 Zákoník zemský království Českého, 1870, s. 49 [dostupné on-line] <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbo&datum=1870&page=310&size=45> [30. 12. 2013].

Otázkou je, jak vypadala situace ve vedlejších korunních zemích, tedy na Moravě a ve Slezsku, kde došlo k zavedení celibátu komplikovanější cestou. Norma upravující otázku manželství učitelek byla zemským sněmem přijata i na Moravě. Konkrétně se jednalo o zákon č. 18 z 5. března 1870, který byl publikován jako Gesetz zur Regelung der Rechtsverhältnisse des Lehrestandes an der öffentlichen Volksschulen der Markgrafschaft Mähren, přičemž postavení učitelek upravoval konkrétně paragraf 59, který říká, že k uzavření sňatku potřebuje učitelka svolení okresní školní rady (Bezirksschulrates).³⁸ Tento stav se pak udržel i v jednotlivých novelizacích zákona. Situace se změnila až v roce 1905, kdy byl publikován zákon č. 3 přijatý však již na sklonku předchozího roku, konkrétně 26. prosince 1904, který v článku 1 měnil ustanovení paragrafu 8 zákona z roku 1900, který sám byl dílčí novelou zákona z roku 1870. Právě toto ustanovení zavádí na Moravě celibát učitelek, když říká, že vdané učitelce nemůže být udělena definitivita a provdává-li se definitivně ustanovená učitelka, považuje se to za odchod ze služby.³⁹ Důležité však je, že v zákoně se mluví pouze o industriálních učitelkách (Handarbeitslehrerinnen) a zdá se tedy, že se na literní učitelky nevztahoval.⁴⁰ Rešerši v rejstřících Zákonů a nařízení zemských pro Markrabství moravské (Landes-Gesetz- und Verordnungsblatt für die Markgrafschaft Mähren) se autorovi práce nepodařilo dohledat žádnou právní normu, která by upravovala celibát literních učitelek nad rámec ustanovení citovaného zákona z roku 1870.

Podobná je i situace ve Slezsku. Na základě rešerše v rejstřících Zákonů a nařízení pro vojvodství Horní a Dolní Slezsko v letech 1870 - 1901 se zdá, že zde byl celibát zaveden až v roce 1901. V zákoně o právních svazcích učitelstva (Gesetz zur Regelung der Rechtsverhältnisse des Lehrestandes an der öffentlichen Volksschulen des Herzogthumes Ober- und Nieder Schlesien) z 28. února 1870 je sice paragraf 53, který upravuje manželství učitelů, ale mluví se zde pouze o tom, že učitel, který není definitivně ustaven, musí mít k sňatku povolení zemského školního úřadu (Landesschulbehörde), jinak se jeho svatba bere jako dobrovolné vzdání se služby.⁴¹ Ustanovení o tom, že sňatek učitelky se vnímá, jako dobrovolné vzdání se služby se objevuje až v paragrafu 21 zemského zákona ze dne 6. listopadu 1901.⁴²

38 Landes-Gesetz- und Verordnungsblatt für die Markgrafschaft Mähren, 1870, s. 109 [dostupné on-line] <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lma&datum=1870&page=139&size=45> [30. 12. 2013].

39 Je na místě se krátce zastavit u použitého pojmosloví. Pojem definitivita značí, že se jedná o učitelku, která má vykonanou zkoušku učitelské způsobilosti a získala tak definitivní ustanovení na učitelské místo. Do té doby mohla působit pouze jako produčitelka či učitelka na zkoušku. Pojem industriální učitelka označuje učitelku ženských ručních prací, pojem literní učitelka pak vyučující všech ostatních předmětů.

40 Landes-Gesetz- und Verordnungsblatt für die Markgrafschaft Mähren, 1905, s. 11 [dostupné on-line] <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lma&datum=1905&page=37&size=45> [30. 12. 2013].

41 Gesetz- und Verordnungsblatt für das Kronland Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien, 1870 s. 118 [dostupné on-line] <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lsc&datum=1870&page=134&size=30> [30. 12. 2013].

42 Gesetz- und Verordnungs-Blatt für das Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien, 1901, s. 94 [dostupné on-line] <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lsc&datum=1901&page=110&size=45> [30. 12. 2013].

Pro další sledování vývoje otázky celibátu je důležité mít na paměti, že k jeho zavedení nedošlo v rámci Hasnerovy reformy ani žádným dalším celoříšským zákonem, což ostatně potvrzují nejen citovaná ustanovení zemských zákoníků, ale i důvodová zpráva kulturního výboru Revolučního národního shromáždění.⁴³ Celibát tedy nebyl zaveden v celém Předlitavsku a už vůbec ne v Uhrách. Jeho zavedení bylo ponecháno v kompetenci zemských sněmů. I v rámci území dnešní České republiky byla tedy otázka upravena na úrovni jednotlivých zemí. V Čechách se tak stalo již v roce 1870, ale ve vedlejších korunních zemích podle dostupných pramenů až v roce 1901 ve Slezsku a 1905 na Moravě.

Zavedení celibátu učitelek jazykem argumentů

Na místě by bylo nyní uvést shrnutí důvodů, které k zavedení celibátu vedly. Bude tak učiněno s vědomím toho, co bylo zmíněno v úvodu, tzn., že nedostatek pramenů, především k zavedení celibátu v Čechách, vede autora k načrtnutí pouze základních tezí. Ty budou rekonstruovány z dobového kontextu. Je ale jasné, že tak můžeme být uzavřeni v pasti analogie, proto je třeba přistupovat k načrtnutým tezím mimořádně opatrně. Zavedení celibátu na Moravě, které proběhlo o 35 let později, lze už sledovat mnohem detailněji, což se pokusíme učinit.

Pomiňme nyní zcela argumentaci, která hledí na neprovdanou ženu apriorně podezřívavě, tedy jako na jakousi nechtěnou anomálii, kdy vycházíme z představy, že „*Tradicce zásadně určovala roli muže a ženy v rodině a ve společnosti a vymezovala jasné hranice prostoru v sociálním teritoriu. Žena byla chápána jen jako ,strážkyň domáčího krbu, která se stará o děti a o domácnost. ... Ve společnosti převládá obecně názor o jakési mužské univerzální nadřazenosti.*“⁴⁴ Zaměřme se pouze na argumenty, které vzaly na vědomí nutnost výdělečné činnosti některých žen. Z této pozice pak argumentují pro samotný celibát. Zdá se, že zavedení celibátu ovlivnila kombinace faktorů společenských a ekonomických. Provdaná žena neměla z pohledu současníků v 19. století nárok na samostatné ekonomické postavení, což pochopitelně vycházelo z názorů na postavení ženy obecně. Finanční příjmy rodiny měly být zajištěny manželem. Jinými slovy kombinace vlastního zaměstnání ženy s manželstvím společensky nepřijatelným způsobem zdvojovala sociální zabezpečení ženy. Od tohoto postoje byl už jen krok k tomu, aby žena, která je samostatně výdělečně činná, byla vnímána jako ta, která ubírá práci muži, což bylo vnímáno jako významný poklesek. K jejímu zaměstnání ostatně nebyl ani důvod, protože o její zajištění se přece staral manžel. Podle dobového společenského úzu bylo tedy

---

43 Zasedání Národního shromáždění československého r. 1919. Tisk 1439. Zpráva kulturního výboru o návrhu členů Národního shromáždění Aloise Konečného, Fr. Housera, Josefa Smrtky, Fr. Zeminové a společníků [dostupné on-line] http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1439_00.htm [30. 12. 2013].

44 Rychlíková, Magdaléna: Změny v postavení ženy ve společnosti ve 2. polovině 19. století. In: Charlota G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. Výročí jejího narození konané 10. listopadu 2000, red. Marie Neudorflová. Praha 2001, s. 41.

nepřijatelné, aby ve středostavovské rodině pracovali oba manželé, ač v nižších společenských skupinách byl tento stav nutností a i každodenní realitou.⁴⁵

První a zřejmě nejzásadnější tezí, která vedla k zavedení celibátu, byla tedy představa, že vdaná žena by neměla být zaměstnána, protože by ubírala potenciální práci mužům. Tato argumentace vycházela buďto z postojů principiálních, kdy žena by muži svým zaměstnáváním neměla ubírat možnost obživy a měla by působit v zaměstnáních buďto čistě ženských nebo řemeslných, nebo z postojů postavených na obavách z ženské konkurence, kdy v představách mužů levnější práce žen sráží mzdu i pro muže. Druhý zmíněný důvod bývá v učitelském tisku pochopitelně omílán častěji. Můžeme si jej demonstrovat na příkladech povzdechu jednoho z učitelů, který píše: *„Je v tom přece jen porce sobectví, které se nám tak rádo vytýká, tak jako ještě větší porce sobectví jest v jednání těch pánů, kteří upírají učitelům chléb, tvrdíce, že hodí se lépe ženy k vychovatelským úkolům než muži a sami nedají na svůj stav toho nejmenšího dopustiti.“*⁴⁶ Ostatně právě takovéto povzdechy vedly k diskusím o tom, zda by alespoň učitelky neměly mít nižší služné, protože když jsou neprovdané, nemají podle této argumentace tak vysoké životní nároky, jako jejich mužští ženatí kolegové. Učitelky a jejich někteří mužští podporovatelé proti tomu vystupovali, když např. psali *„Když již muži nucení jsou zákonem trpěti instituci učitelek, tu přece mnozí nedovedou si srovnati v hlavě, že by učitelka měla mít příjmy rovné jako učitel ženatý. ... Učitelky konajice touž práci jako učitelé, budte za ni rovně placeni.“*⁴⁷

Druhý argument, také jistě velmi důležitý, akcentoval předpokládanou mateřskou roli ženy v manželství. Role matky nebyla podle těchto úvah slučitelná s výchovně vzdělávacími úkoly učitelky, protože ta by se jim díky péči o vlastní potomky nemohla věnovat s plným nasazením. To bylo i pro některé učitelky nepředstavitelné: *„... nebude žena nikdy rovna muži, protože přirozený úkol v rodině jest jiný než úkol mužův, mnohem obtížnější, vyžadující celé její bytosti. A jakož se v přirozenosti ženy nedá ničeho změnit, tak bude pro ženu vždy nutno, aby se rozhodla mezi důležitým postavením v životě veřejném a vlastní rodinou. Spojiti obě tak, jako jest to možno mužům, bude míti pro ženu vždy největší obtíže. Jest tudíž zcela na místě, že se ukládá učitelkám, aby zůstaly v povolání svém neprovdány ...“*⁴⁸

Třetí argument se zdá být spíše podpůrným, přesto jej zmíníme. Učitelkám mělo být zamezeno ve vdávání též z toho důvodu, že se očekávalo, že díky tomu budou žít mravným příkladným životem, jelikož nebudou muset hledat budoucího partnera. Společenské představy ohledně vhodného chování ženy byly, obzvláště na maloměstech a venkově, velmi pruderní. Zatímco učitel měl po svém příchodu do nového působiště možnost navazovat kontakty, u ženy učitelky by bylo něco takového pova-

45 Více Horská, P.: Naše prababičky feministky, s. 78–79.

46 Kuliferda, Šebestian: Od Krkonoš. Příspěvek k emancipaci žen, In: Učitelské noviny 11, 1884, s. 471.

47 Hylák, Josef: K otázce učitelek, In: Učitelské noviny 11, 1884, č. 37, s. 437.

48 Kostomlatská, A.: Celibát učitelek, In: Časopis učitelek X (XIX), 1903, č. 7– 8, s. 148

žováno za krajně nemravné. Učitelky „v malých městech a vesnicích setkávají se s hotoovou nenávistí. A příčin toho je zase mnoho. Zastiňuje pravidelně svým zjev i svou elegancí - třeba prostou - hvězdy místní honorace, jimž bývá někdy také někdy konkurentkou v záležitostech vdavek, dále nemá příležitosti k navazování přátelských a hlavně strýcovských styků, ve spolcích se neblýská, do hospody nechodí, o hnoji a o dobytku nemluví a zůstává často tedy jako kůl v plotě.“⁴⁹ S ohledem na postoj vůči učitelkám a mravnostní kánon tedy bylo nutné, aby se samostatná žena chovala podle dobových představ a nestýkala se s muži. To jen podporovalo zastánce celibátu, kteří mohli tvrdit, že jeho nezavedením by byla ohrožena mravnost nejen učitelek samých ale i jim svěřených dětí.

Zatímco, jak již bylo řečeno, důvody k zavedení celibátu v Čechách můžeme jen dovozovat, zavedení celibátu na Moravě můžeme již v tisku dobře mapovat. Mezi důvody pro jeho zavedení, které však shrnuli a uváděli odpůrci resp. odpůrkyně celibátu, lze nalézt jak ty ekonomické tak společenské. Ekonomické důvody spočívaly údajně ve snaze ušetřit na penzi učitelek, které se chtějí provdat; ačkoliv si penzi platily, prodáváním na ni ztratí nárok, kromě určité částky v podobě tzv. „odbytného“. Společenské důvody lze vyčíst především z argumentů zastánců celibátu, kteří chtěli chránit děti učitelek, jež se jim údajně nemohou při výkonu zaměstnání plně věnovat. Marně proti tomu učitelky namítaly, že „nikde neplní jejich děti kázně, ani nejsou známy případy těžších tělesných poranění možných za nepřítomnosti matky učitelky.“⁵⁰ Zákon byl přes veškerý odpor nakonec hlasy klerikálních a konzervativních poslanců schválen.

Recepce celibátu učitelkami

Ženy učitelky se pochopitelně proti nutnosti dodržovat celibát vymezovaly. Toto vymezování bylo zpočátku spíše nesmělé. Ženy se spíše snažily o obhájení své nově nabyté možnosti získat učitelskou kvalifikaci a působit v roli učitelky. S tím byla spojena potřeba obhajovat samostatnou výdělečnou činnost vůbec. Musely totiž bojovat s celou řadou společensky hluboce zakořeněných představ a předsudků, které v určitém ohledu patřily mezi zásadní fundamenty měšťanské mentality druhé poloviny 19. století. Nelze zapomínat také na to, že počet učitelek rostl teprve postupně, takže v počátečních letech po přijetí liberálních školských zákonů nebylo učitelek zase tolik.

Určitý zlom přichází v 90. letech 19. století a pak i desetiletí následujícím, kdy je možné v učitelských i ženských časopisech nalézt doslova záplavu článků, které se k otázce celibátu vyjadřovaly. Vystoupení učitelek a dalších odpůrců celibátu jsou mnohem sebevědomější. Mnohá vyjádření jsou velmi silná a otevřená. Souvisí to patrně s tím, že učitelky již obhájily svou profesi, protože její existence se již stala v zásadě nezrušitelnou bez toho, aby to přineslo celému školskému systému závažné potíže. To souviselo pochopitelně s nárůstem jejich počtu. Na paměti je třeba též

---

49 Vika, Karel: Učitelé a učitelky, In: Ženský obzor III, 1902, č. 3, s. 35.

50 Stoklasová, Růžena: Celibát učitelek moravských, In: Ženský svět VII, 1903, č. 21, s. 257–258.

mít, že do společenského diskursu již plně pronikla obecná problematika emancipace žen. Příspěvky o postavení ženy se objevovaly v tisku a setkat se můžeme též s brožurami a knihami na toto téma. Objevil se např. překlad známé práce Johna Stuarta Milla Poddanství žen, jehož autory byli manželé Masarykovi. V této atmosféře bylo tedy jednodušší proti celibátu psát a mluvit.

Postoj učitelek k celibátu, ale nebyl zcela jednotný. Byly mnohé, které celibát hájily s odkazem na výhody, které učitelkám přináší, případně jej vnímaly jako jakési přirozené uspořádání života učitelky, jako jakousi nezbytnost. Těchto žen nebylo hlavně v Čechách překvapivě tak úplně málo, jak by se mohlo zdát.⁵¹ V počtu příspěvků proti zrušení celibátu držely v učitelském a ženském tisku alespoň na první pohled s jeho odpůrkyněmi krok. Je to však možná také způsobeno tím, že ty ženy, jimž činil celibát největší obtíže, nakonec učitelskou profesí opustily a vdaly se. Máme-li říci, které učitelky celibát hájily a které byly proti němu, existují podle soudu autora mezi těmito skupinami v zásadě tři dělicí, či štěpící, čáry. První byla dána mírou náboženského zapálení učitelky. Více nábožensky založené ženy či přímo horlivé katoličky pochopitelně celibát povětšinou obhajovaly, zatímco ženy nábožensky vlažné či schopné přijmout názor, že náboženské představy jsou věcí soukromou a neměly by ovlivňovat veřejnou sféru, byly proti němu. Druhou dělicí čáru můžeme spíše vytušit a vedla v zásadě mezi vesnicí či maloměstem a velkými městy s Prahou v čele. Velká města byla více anonymní a to umožňovalo ženám zastávat radikálnější názory a taktéž tyto názory veřejně hájit, zatímco venkov, kde si každý obrazně řečeno viděl do talíře, tyto výhody nepřinášel. Odvažujeme se tvrdit, že zde si veřejným vystoupením proti celibátu jeho autorka zadělávala minimálně na velké potíže, ne-li na faktickou profesní likvidaci. Učitelky zde přece jenom musely žít v souladu s místní honorací, mezi jejíž nejpřednější členy patřil často farář, a to jim nedovolovalo zastávat nějaké radikálnější postoje.⁵² Jak už bylo naznačeno, byla řada těch, kterým ale toto venkovské společenské uspořádání se svou specifickou mentalitou v zásadě vyhovovalo nebo jej časem přijaly za své. Třetí dělicí čára je nejméně zřetelná a patrně se podle ní daly zastánkyně a odpůrkyně nejméně rozlišit. Tato čára je dána věkem. Dá se s určitou mírou pravděpodobnosti říct, že starší učitelky byly s celibátem více srozuměny. Jednak proto, že v jejich mládí se proti němu nevedl takový odpor a pak proto, že už povětšinou nemohly na založení rodiny s ohledem na svůj věk pomyslet. Mladší kolegyně vyrůstající v atmosféře, kdy

51 Autorka série článků o celibátu učitelek píšící pod šifrou B-ská uvádí, že odpůrkyně zrušení celibátu tvořily mezi učitelkami většinu. Více B-ská: Celibát učitelek. In: Ženský svět IV, 1900, č. 12, s. 133.

52 Postoj církve k ženám byl velmi konzervativní. Příkladem může být např. vystoupení jednoho z uherských biskupů, který na adresu žen uvedl: „*Ted' jako dříve náleží žena svým určením k domácímu krbu. ... žena dostává v manželství svaté povolání vychovatelky svých dětí. ... K úkolu vychovatelskému jsou ženy svými duševními dary způsobilé. Duch ženy je však vždy více méně naivní a zřídka vniká do hloubky. ... Učená žena jest výjimkou a patří k abnormalitám. Učené dámy nejsou ani muži, ani ženami. Také fysicky škodí ženám mnoho se učit. ... Dívčí gymnasia a ženské doktoráty nepomohou ani lidské společnosti ani nezvyšují ženské důstojnosti.*“ Biskup o ženské otázce. In: Časopis učitelek IX (XVIII), 1902, č. 9, s. 119.

již byla emancipace žen přece ve společnosti více akceptována, byly přece jenom bojovnější. Také jejich touha po založení rodiny byla větší. Tuto třetí dělicí čáru je ale třeba vnímat s velkou obezřetností, protože z ní existuje nejvíce výjimek.

Protiargumenty učitelek se z velké části snažily vyvrátit nepravdivost argumentů zastánců celibátu. V oblasti konkurence učitelům dokazovaly, že žena má mít též právo na obživu, protože z demografických údajů vyplývá, že ve společnosti je více žen, než mužů. K velké konkurenci učitelům podle nich také nedocházelo, neboť ženy nesměly učit na školách čistě chlapeckých. Na školách koedukovaných směly sice podle říšského zákona působit alespoň v nižších ročnících. Např. ale v roce 1904 platil takový stav, že český zemský sněm využil svou pravomoc tuto otázku upravit a ženám výuku na koedukovaných školách nedovoloval, zatímco na školách dívčích se směli učitelé ucházet o zaměstnání. Otázka koedukace by vydala na samostatnou studii, proto ji nechme dále stranou a nepouštějme se do podrobného popisu geneze problematiky.⁵³ Cílem je pouze poukázat na to, že odpůrci a odpůrkyně celibátu se právem pozastavovali nad tím, že konkurence není rovná a učitelé jsou stále fakticky ve výhodě.⁵⁴

Velké emoce vzbuzoval především druhý v předchozí kapitole zmíněný argument a to sice, že není možné řádně zvládnout současně domácnost, resp. výchovu dětí, a výkon učitelského povolání. Proti tomuto nařčení se v učitelském i ženském tisku objevuje zřejmě nejvíce výhrad. Argumentace vychází většinou z ideje o přirozené roli ženy jakožto matky: „*Vrcholení lidství - dáti vznik novým tvorům - tyto přirozené čistě poměry nám nezřízená smyslnost člověka hyperkulturního potřísnila hnusnou špínou, a kdo opovříž se hájiti lidské právo přirozené, jest proskřibován u pseudo-mravokárců jako člověk pouze smyslný. A lidé moderní, cynikové, nevěří již v pravou, obětavou oddanou lásku - jim jest vše jen smyslnost a špína.*“⁵⁵ Jiná učitelka stěžuje si také na to, že „*upírá se právo přírodou jim diktované - býti ženou a matkou.*“⁵⁶ Byla také řada těch, kterým v jejich práci vadila samota. Možná by dokázaly žít bez dětí, ale těžko se smířovaly s tím, že nikdy nebudou žít po boku nějakého milovaného muže.⁵⁷

Na druhou stranu byla pochopitelně i řada těch, které dokazovaly, že argumentace zastánců celibátu je správná, protože „*v povinnostech provdané ženy zahrnujty jsou povinnosti manželky, hospodyně a často i povinnosti matky.*“⁵⁸ Tyto všechny vyjmenované povinnosti nemůže žena zastávat. Problémem by už bylo, kdo by si

53 Více např. Neznámý pisatel: K názorům o koedukaci žactva. In: Časopis učitelek XXVII (XXXVI), 1919, č. 4, 5, 6 s. 57–60, 75–79, 89–90.

54 Zelinková, Božena: O volné konkurenci učitelů a učitelek (Vystoupení na Sjezdu českých učitelek v r. 1904). In: Časopis učitelek XI (XX), 1904, č. 11–12, s. 201–202.

55 Valjevská, Božena: Celibát učitelek. Hlas proti němu. In: Ženský svět V, 1901, č. 3, s. 25.

56 Neznámá pisatelka píšící pod šifrou W: K otázce celibátu učitelek. In: Časopis učitelek X (XIX), 1903, č. 4, s. 78.

57 K srovnání Pokludová, Andrea: Emancipovaná a přesto nešťastná. Sebereflexe začínající učitelky z počátku 20. století. In: Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie. Pardubice 2006, s. 363–371; Lenderová, M. – Vidláková, P.: „... Skvrny něžného pohlaví“, s. 133–143.

58 Neznámá pisatelka píšící pod šifrou B-ská: Celibát učitelek. In: Ženský svět IV, 1900, č. 12, s. 133.

chtěl učitelku vzít, když úředníci jsou často přesazováni, obchodníci a řemeslníci vyžadují pomoc manželky v živnosti a jiní zámožní lidé by nesnesli manželku, která si přivydělává. Zbývali tedy učitelé, ale i těm by manželka učitelka bránila v kariéře, neboť by nemohli usilovat o lepší místo někde jinde, protože těžko by mohli být přesazeni oba manželé najednou. Každopádně pokud by snad povinnosti manželky a hospodně byly přece jen pro některé ženy sluchitelné s povoláním učitelky, je naprosto nutné to vyloučit v případě mateřských povinností, protože co má dělat žena ve dnech, „*kdy matka má a musí býti u svého dítěte, kdy však jako učitelka má býti ve škole a to s myslí klidnou, aby práce její měla potřebný výsledek.*“⁵⁹

Učitelky se také musely vyrovnávat s námitkou, že vlastně žádný celibát neexistuje, protože ta, která se chce vdát, to může udělat. Učitelky se snažily vysvětlit, že to sice mohou udělat, „*ale za jakou cenu! Za ztrátu všeho, čemu život dosud byl věnován. Několik let studií, několik zkoušek, dlouholetá mnohdy praxe, vlastní, těžce vydělané peníze, jež do pensijního fondu byly sráženy, to vše se musí odhodit, chce-li učitelka býti tím, co Bůh ženě určil.*“⁶⁰ Problematika odchodu z učitelského postu byla často diskutována. Těžká byla obzvláště pro ty, které se rozhodly jít za svým srdcem, vdát se a odejít tak ze služby. Byly totiž napadány zastánkyněmi i odpůrkyněmi celibátu. Zastánkyně celibátu jim vyčítaly, že jej porušily, a odpůrkyně, že nevytrvaly a nebojovaly s nimi za jeho zrušení. Obě skupiny jim pak měly za zlé, že se zpronevěřily svému ušlechtilému poslání. Na druhou stranu byla ale i řada těch, které jim vyjadřovaly svoji podporu.

Celkem podrobně můžeme sledovat v dobovém tisku okolnosti zavedení celibátu na Moravě. Zde se učitelky proti zavedení celibátu hlasitě ozývaly, přece jen zde neexistovala jeho tradice jako v Čechách, neboť byl zaváděn nově a tak jej označovaly za nepřijatelný. Proti zavedení tohoto „*zbytku středověkého barbarství*“ protestovaly, protože „*jako nemravné je nucené manželství, tak nemravný je nucený celibát. Je omezením svobody, protože vdávat či nevdávat je věcí čistě soukromou.*“ Zajímavé je, že učitelky považovaly návrh nejen za nepřijatelný ale i za nelegitimní, protože díky tomu, že jsou fakticky politicky bezprávné, neboť nemají volební právo a postrádají tak i zastoupení na zemském sněmu. Nemají vlastně nikoho, kdo by bránil jejich zájmy. Učitelky trefně glosovaly své postavení následujícím způsobem: „*odpíráním volebního práva učitelka v Rakousku zařazena i za čeledína z 5. kurie, který se často praníc o veřejný život nestará.*“⁶¹ Tento argument se objevuje v diskusi zřejmě s ohledem na rozjiténou atmosférou v souvislosti s bojem za všeobecné rovné volební právo v rámci Předlitavska, která v té době intenzivně probíhala.⁶² Každopádně v českých debatách se tento argument nevyskytuje.

59 Tamtéž, s. 147.

60 Neznámá pisatelka písečí pod šifrou W: K otázce celibátu učitelek. In: Časopis učitelek X (XIX), 1903, č. 4, s. 78.

61 Stoklasová, Růžena: Celibát učitelek moravských. In: Ženský svět VII, 1903, č. 21, s. 257–258.

62 K tématu existuje velké množství literatury. Více např. Kol. autorů: Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XIIb (1890–1918). Praha – Litomyšl 2013, s. 203–212; k ženskému hnutí v té době např. Malínská, Jana: Peripetie českého ženského hnutí 1860–1914. In: Identity v českých zemích 19. a 20. století. Hledání a proměny, red. Rudolf Kučera. Praha 2012, s. 159–191.

Zrušení celibátu učitelek

Po vzniku samostatného československého státu konečně vznikla příznivá situace pro zrušení celibátu.⁶³ Nahrávala tomu celá řada okolností. Společenská atmosféra byla plna očekávání revolučních změn. Otázka pokroku byla ve velké části společnosti (hlavně té českojazyčné) silně spojována s ideou nového státu, kterým měl být vyvrcholením procesu národní emancipace.⁶⁴ S tím souvisely především nepřehlédnutelné snahy o tzv. odrakouštění, tzn. odstranění společenských institutů a opatření, které byly ideově spojovány se zaniklým Rakousko - Uherskem. Na pořadu dne byl jasný požadavek na odstranění toho, co bylo vnímáno jako relikv „zatuchlé“ monarchie. Nelze přehlédnout též to, že vznikem československé republiky došlo k naplnění jednoho z významných požadavků ženského hnutí, kterým bylo přiznání volebního práva pro ženy. Ty také v podobě prvních poslankyň získaly, když ne reálnou moc, tak alespoň určitý hlas v nově konstituovaném zastupitelském sboru.⁶⁵

Vznik nového státu přivítaly i učitelké spolky, přestože některé z nich až do posledních okamžiků monarchie jí vyjadřovaly svou věrnost. Otázkou pochopitelně je, nakolik byla vystoupení vynucena či měla pouze formální povahu.⁶⁶ Každopádně např. formulace telegramu z 16. října 1916 zasláného Zemskou ústřední jednotou učitelek, kde vzkazují „*nejoddanější hold a neochvějnou věrnost nejjasnějšímu domu panovnickému spolu s radostným osvědčením, že učitelky svěřenou jim mládež v citech nejpřímější loajality a rakouského vlastenectví vychovávají ...*“, zní v porovnání s provoláními po vzniku republiky skutečně kouzelně.⁶⁷ Jak již bylo řečeno, přijaly i učitelky vznik republiky s nadšením a byly odhodlány pomoci v jejím budování. Své odhodlání vyjadřovaly i na stránkách spolkového tisku: „*Říkává se ‚Jaké ženy takový národ‘. A právě vzhledem k tomu milému národu jeví se nejvíce závažnou*

63 K tématu vzniku státu existuje velké množství literatury. S ohledem na vymezení obsahu této práce se zdá vhodné upozornit především na termín „dlouhý československý rok 1919“, neboť právě během tohoto období došlo k zrušení celibátu. Termín dlouhý československý rok 1919 v sobě krom časového vymezení konstituování nového státu od jeho vzniku na konci října 1918 do přijetí ústavy na konci února 1920 obsahuje též právě onu atmosféru tehdejší doby se svými obavami i očekáváními. Viz Lemberg, Hans: Československo v roce 1. Výstavba státu, likvidace revoluce a alternativy roku 1919. In: Porozumění. Češi – Němci – Východní Evropa 1848–1948. Praha 2002, s. 22.

64 Nesmíme zapomínat na to, že vznik Československa byl vlastně souběhem několika, řečeno termínem Zdeňka Kárnika, národních převratů. Český (možná československý nebo čechoslovakistický) národní převrat byl tím vítězným. Krom něj však na teritoriu nového státu probíhaly i další převraty se svými tužbami a představami - především německý a maďarský ale i slovenský, které úspěšně nebyly. Jen proto bychom ale na ně neměli zapomínat. Viz Kárník, Zdeněk: České země v éře první republiky (1918–1938). Díl I. Praha 2000, s. 33–48.

65 Více Musilová, Dana: Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939. Hradec Králové 2007.

66 Více Šedivý, Ivan: České loajální projevy 1914–1918. Malá textová sonda. Český časopis historický 97, 1999, č. 2, s. 293–309.

67 AHMP, Magistrát hlavního města Prahy 2 - Spolkový katastr, sign. IX/80, kart. 338, Telegram zemské ústřední jednoty učitelek, 16. 10. 1916.

úloha žen jakožto učitelek a vychovatelek.⁶⁸ Právě učitelé a učitelky měli pomoci vybudovat nový stát a prosadit jeho ideály, které mu byly dány jeho zakladateli do vínku, do širšího podvědomí nejen dětí a mládeže, ale i všech občanů prostřednictvím osvětové práce, na níž se měli podílet.

S ohledem na společenskou atmosféru a očekávání tedy není divu, že první návrh na zrušení celibátu byl iniciován skupinou poslanců již krátce po vzniku republiky a to konkrétně 10. dubna 1919. Hlavní argument pro zrušení tohoto opatření spočíval v prohlášení, že „*Celibát nelidsky upíral učitelce hlavní a základní poslání jejího života jako ženy tím, že bral jí možnost založit vlastní rodinu.*“⁶⁹ Tento návrh byl pak v Národním shromáždění dále precizován. Kulturní výbor nakonec připravil paragrafovanou osnovu zákona a také důvodovou zprávu, která podrobně shrnovala důvody pro zrušení celibátu. Tato osnova byla následně předložena plénu Národního shromáždění ke schválení. To ji dne 24. července 1919 v prvním i druhém čtení přijalo. Schválení bylo ve sněmovně přijato hlučným potleskem a výkřiky „výborně!“⁷⁰ Nejdůležitějším paragrafem celého zákona byl hned ten první, který říká, že: „*Učitelky veřejných škol obecných a občanských mohou po skončené počáteční službě vstoupiti do stavu manželského a nepozbývají práva setrvati ve službě školní.*“⁷¹

Pozastavme se nyní podrobněji u důvodové zprávy zpracované kulturním výborem Národního shromáždění, která shrnuje všechny zásadní argumenty pro přijetí této mnoha učitelkami dlouho očekávané normy. Zpráva vychází jako celek z přirozenoprávní doktríny univerzálních lidských práv. Z jejího pohledu je celibát považován za „*prežilá a ve svodné, demokratické republice nemožné zřízení,*“ které odporuje postulátu o rovných právech všech lidských bytostí. Konkrétně navrhovatelé vyjmenovávají několik zásadních argumentů na podporu celibátu. První námitka směřuje proti tomu, že ženy nemohou zakládat rodiny a naplňovat tak „*základní životní poslání ženy.*“ Udržením instituce celibátu totiž ztrácí společnost potenciál žen učitelek, protože rozhodnou-li se učitelky pro rodinu, ztratí stát kvalifikované síly, které potřebuje. Rozhodne-li se naopak žena pro učitelství, ztratí společnost inteligentní matky budoucích dětí. Dalším argumentem pro odstranění celibátu je pak odkaz na zdravotní statistiky, ze kterých vyplývá, že více učitelek než učitelů odchází do předčasněho důchodu kvůli zdravotním důvodům, čímž se zatěžuje penzijní fond. Zdravotní

68 Fryšová, Emilie: O poslání české učitelky. In: Časopis učitelek XXVII (XXXVI), 1919, č. 2, s. 27.

69 Zasedání Národního shromáždění československého r. 1919. Tisk 828. Návrh členů Národního shromáždění Al. Konečného, Fr. Housera, Jos. Smrtky, Zeminové a spolčniců, aby byl zrušen celibát učitelek národních škol. [dostupné on-line] http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t0828_00.htm [31. 12. 2013].

70 Zasedání Národního shromáždění československého r. 1919. Stenoprotokol z 69. Schůze Národního shromáždění RČS ze dne 24. července 1919 [dostupné on-line] <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/069schuz/s069004.htm> [31. 12. 2013].

71 Zákon č. 455/1919 Sb., kterým se zrušuje celibát literních a industriálních učitelek na školách obecných a občanských (měšťanských) v republice československé [dostupné on-line] <http://ftp.aspi.cz/opispdf/1919/093-1919.pdf> [31. 12. 2013].

problémy učitelek podle zprávy vyplývají ze samoty a psychického vyčerpání učitelek. Příkladem mohou být např. osamělé učitelky na venkovských školách, které když „nenacházejí ve vlastním domě a vlastním rodinném kruhu vzpruhy a osvěžení, jsou jejich síly předčasně vyčerpány.“ Právě z toho důvodu „rodinný život bude pak učitelce zároveň zdrojem spokojené a veselé myslí, jež podněcuje k horlivější a radostnější práci.“ Zpráva se také vyrovnává s argumentem, že by učitelky nezvládly práci a rodinu současně. To je rozporováno s odkazem na to, že řada učitelek již nyní vede domácnost svých rodičů či sourozenců „aniž to má na vykonávání povinností jejich učitelského povolání nepříznivý vliv.“ Ženám ostatně může v domácnosti zjednodušit práci celá řada moderních vymožeností. Příklady žen, které zvládají profesi i vedení rodinné domácnosti, existují. Jsou to např. živnostnice, obchodnice či rolnice. Zkrátka „inteligentní žena dovede si domácí hospodářství zařídit tak, aby jím její povolání ani rodina netrpěla.“ Důvodová zpráva také reaguje na mnohokrát omílanou námitku, že zrušení celibátu přinese učitelkám „dvoji zaopatření,“ čímž se myslí, že kromě vlastního výdělků budou zaopatřeny i manželovým příjmem. Zpráva poukazuje na skutečnost, že celá řada učitelů má reálně druhé zaměstnání, aniž by se nad tím někdo pozastavoval. Proč by tedy nemohly mít dvoji zajištění též ženy - učitelky. Zajímavým argumentem pro zrušení celibátu je též tvrzení, že jeho odstraněním se zvýší společenská prestiž učitelek, které tak budou moci působit při osvětové práci obzvláště mezi ženami na venkově. To bude třeba, protože „návody a poučování učitelek svobodných - třeba sebevíce teoreticky vzdělaných - přijímají ženy s nedůvěrou.“ Zpráva dále upozorňuje, že se zrušením celibátu souhlasily všechny tři dotčené zemské školní rady stejně i zemské výbory. Zákon byl podpořen i řadou petic, iniciovaných buď samotnými učitelkami, nebo učitelskými spolky, jež byly adresovány Národnímu shromáždění nebo Ministerstvu školství a národní osvěty. Podporou k zrušení celibátu byl i popis mezinárodní situace. Celibát byl totiž v řadě oblastí bývalé monarchie, např. v Terstu, Štýrsku nebo Vídni, zrušen nebo alespoň upraven do podoby, kdy se učitelky mohou vdávat se svolením okresní školní rady. V nejpokročilejších státech, jako např. ve Francii, Anglii či Švýcarsku, každopádně celibát vůbec neexistuje. Zpráva tedy doporučuje všem poslancům a poslankyním, aby „Zrušením z počátku citovaných §§ zemských zákonů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, kterými celibát učitelek u nás zaveden byl, bude odstraněna křivda, jež na svobodě a sebeurčení těchto vychovatelských a kulturních činitelek v našem národě po řadu let byla páchána.“⁷²

Zvláštní se autorovi práce zdá, že přijetí zákona o zrušení celibátu nevyvolalo nějaký bouřlivý ohlas v tisku učitelek. Časopis učitelek přinesl o událost pouze krátkou noticku ve znění: „Zákonem ze dne 24. července 1919 zrušuje se celibát literních a industriálních učitelek na školách obecních a měšťanských v republice českosloven-

---

72 Všechny citace v tomto odstavci viz Zasedání Národního shromáždění československého r. 1919. Tisk 1439. Zpráva kulturního výboru o návrhu členů Národního shromáždění Aloise Konečného, Fr. Housera, Josefa Smrtky, Fr. Zeminové a spolčičků [dostupné on-line] http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1439_00.htm [30. 12. 2013].

ské,⁷³ doplněnou o přepis znění příslušného zákona bez jakéhokoliv dalšího komentáře.⁷³ Ten se pak neobjevil v žádném čísle následujících dvou ročníků časopisu. Zřejmě bylo přijetí této normy v demokratické republice očekáváno. Učitelky tak už soustředily své úsilí na další problémy, které je trápily a jimž věnovaly ve svém tisku mnoho prostoru. Ať už se jednalo o otázku obsazování řídicích míst, rovnosti platů a požitků s učiteli, koedukace škol, zastoupení v školních radách, vytvoření jednotné učitelské organizace atd.

Na místě je nyní ještě krátká zmínka o tom, jak se s ideou celibátu učitelek nakládalo dále. Tuto otázku vzhledem k časovému vymezení práce pojednáme pouze ve zkratce, neboť její prozkoumání by bylo samostatným badatelským úkolem. Přijetím zákona o zrušení celibátu nebyl tento institut zcela zapomenut. Návrhy na jeho opětovné zavedení se během období první republiky periodicky znovu a znovu objevovaly. Obzvláště se tak dělo v období hospodářské krize ve třicátých letech, kdy se hledaly cesty, jak pomoci ekonomice, která se nacházela v těžkých problémech. Přes různé snahy se však obnovení celibátu po dobu fungování demokratických ústavních institucí nepodařilo nikdy prosadit.⁷⁴ Došlo k němu až po tzv. mnichovských událostech v roce 1939 na základě nařízení Ministerstva vnitra, kdy bylo nutné umístit velké množství českých učitelů, kteří do vnitrozemí přišli z obsazených pohraničních území. „*Navzdory obtížné situaci státu šlo opět o opatření diktované genderovým stereotypem: ztráta zaměstnání u ženy, která mohla údajně žít z platu či úspor svého manžela, byla považována za menší zlo než nezaměstnaný živitel rodiny.*“⁷⁵ Naštěstí životnost tohoto opatření nebyla tak dlouhá jako zákona z roku 1870.

Závěr

Předkládaná práce je pokusem o první popis vzniku, geneze a zániku institutu celibátu učitelek v českých zemích. Celibát byl v Čechách zaveden krátce po přijetí liberálních školských zákonů v roce 1870. Ve vedlejších korunních zemích k tomu došlo až o mnoho let později. Podle dostupných pramenů se tak stalo v roce 1901 ve Slezsku a až v roce 1905 na Moravě. Důvody k přijetí celibátu byly jednak ekonomické, pramenily především z představy, že vdaná žena je zajištěna především příjmem svého manžela. Mohla-li by pracovat, jednalo by se vlastně o jakési dvojí zabezpečení, což bylo nepřijatelné. Pak nelze pominout ani důvody sociální. V do-

73 Zrušení celibátu učitelek. In: Časopis učitelek XXVII (XXXVI), 1919, č. 1, s. 6; ještě v čísle 8 se pak objevila půlstránková zpráva o průběhu vydávání prováděcích nařízení k uvedenému zákonu Neznámý auto: Zrušení celibátu učitelek. In: Časopis učitelek XXVII (XXXVI), 1919, č. 8.

74 Více Kol. autorů: Žena v českých zemích od středověku do 20. století, s. 434–435; nebo Reinfeld, Barbara: Paralelní životy. Feminismus a nacionalismus v Československu Františka Plamínková (1875–1942) a Milada Horáková (1901–1950). In: Charlota G. Masaryková. Sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození konané 10. listopadu 2000, red. Marie Neudorfflová. Praha 2001, s. 171–178.

75 Kol. autorů: Žena v českých zemích od středověku do 20. století, s. 435.

bové mentalitě bylo nepředstavitelné, jak by žena mohla skloubit dohromady roli manželky - hospodyně - matky a povolání učitelky.

Diskuse o celibátu byla zpočátku spíše nesmělá a naplno se rozvinula až v 90. letech 19. století a v desetiletí následujícím. Stalo se tak zřejmě v souvislosti s definitivním etablováním profese učitelky a též nárůstem počtu žen, které se tomuto povolání věnovaly. Obec českých učitelek se dělila na příznivkyně celibátu a jeho odpůrkyně. Dělicí čarou mezi těmito skupinami, zdá se, byla jednak míra náboženského zanícení, pak místo působení a pravděpodobně též generační příslušnost. Obzvláště venkovské učitelky byly zřejmě konzervativnější, než ty městské. Odpůrkyně celibátu se snažily ukázat, že argumentace pro zachování celibátu odporuje lidským právům. V tisku i veřejných vystoupeních můžeme najít celou řadu polemik pro i proti celibátu, aniž by se dalo říct, že by jedna ze stran převažovala. Situace se zdá být odlišná na Moravě, kde bylo odmítnutí celibátu, snad i díky tomu, že se tak stalo tak pozdě, mnohem jednotnější. Na Moravě se též objevuje v diskusi nový argument a to sice, že celibát je nelegitimní, protože ženy nemají volební právo a tím i zastoupení na zemském sněmu.

K zrušení celibátu došlo hned po vzniku samostatného Československa na základě zákona přijatého Revolučním Národním shromážděním v roce 1919. K zákonu byla vypracována podrobná důvodová zpráva, která jednotlivými argumenty vyvracela tvrzení zastánců celibátu. Zdá se, že ženská učitelská obec tuto normu očekávala a brala ji spíše jako splnění svých minimálních požadavků. V dobovém ženském učitelském tisku může v té době najít řadu dalších témat, které učitelky trápila a jimiž se intenzivně zabývaly. Ty souvisely převážně s jejich nerovnoprávným postavením v dílčích otázkách školní praxe, jako bylo např. ustavování do řídicích míst či výuka na koedukovaných školách. Přestože tedy došlo ke zrušení celibátu, stále ještě nebyla v Československu nastolena „*pravá demokracie*“⁷⁶ tedy taková, kde by byla ženská práva plně respektována.

---

76 Tento pojem používala velká zastánkyně zrušení celibátu, učitelka a bojovnice za ženská práva Františka Plamínková. Viz např. Plamínková, Františka: Občanská rovnoprávnost žen. In: Ženy na stráž. České feministické myšlení 19. a 20. století, red. Marie Bahenská, Libuše Heczková, Dana Musilová. Praha 2010, s. 236–237.

**Und manche von uns haben doch glücklich werden können.
Der Lehrerinnenzölibat in den böhmischen Ländern 1870–1919**

Der Artikel stellt die Entstehung und Entwicklung des Lehrerinnenzölibats in den böhmischen Ländern seit der Einführung im Jahr 1870 bis zur Abschaffung im Jahr 1919 dar, und zwar im Kontext der Entstehung und Entwicklung des weiblichen Lehrberufs. Der Lehrerinnenzölibat wurde in Böhmen 1870, kurz nach der Verabschiedung der Reformschulgesetze eingeführt. Die Einführung in Mähren und Schlesien folgte erst wesentlich später, und zwar am Anfang des 20. Jahrhunderts. Die Annahme der Regelung über den Zölibat basierte auf zeitgemäßen Vorstellungen und Vorurteilen über die Rolle und Stellung der Frau in der Gesellschaft. Diese waren einerseits ökonomisch, und stützten sich vor allem auf die Vorstellung, dass eine verheiratete Frau durch die Einkommen ihres Ehemanns gesichert sei. Hätte sie arbeiten dürfen, hätte es sich um eine Art doppelte Versorgung gehandelt, die unakzeptabel war. Auch die sozialen Gründe dürfen nicht übersehen werden. Laut der Mentalität jener Zeit war es unvorstellbar, dass die Frau die Rolle einer Ehefrau – Haushälterin – Mutter und den Beruf einer Lehrerin miteinander vereinbaren konnte. Im Laufe der Zeit entfesselte sich eine rege Diskussion über den Zölibat, die die Grenzen der Lehrerperiodika überschritt. Der Artikel fasst verschiedene Betrachtungen der Problematik und Argumente zusammen, die von den Diskussionsteilnehmern vorgetragen wurden.

“And many of us could have been happy.”

The celibacy of female teachers in Bohemian Lands in 1870–1919

The article outlines the origin and development of the female teachers' celibacy in Bohemian Lands from its enactment in 1870 till its abolition in 1919 in the context of origins and development of female teachers' profession. The teachers' celibacy was introduced in Bohemia in 1870, shortly after passing reform school laws. Its introduction in Moravia and Silesia took place much later, at the beginning of the 20th century. The reasons for adopting celibacy were based on time-conditioned ideas and prejudices on the women's role and their status in society. The reasons were of economic nature and resulted from the idea that a married woman is secured by the income of her husband. Should she be supposed to work, it would have meant a double provision, which was not acceptable. Nor can the social reasons be omitted. For the mentality of 19th century, it was inconceivable for a woman to combine the role of a married woman – a housewife and a mother – and the profession of a teacher. The celibacy institution gradually became subject of hefty discussions surpassing the frame of professional periodicals. The article maps different views on the issue and argumentation used in the discussions.